

Наталія МАКОГОНЧУК,

orcid.org/0000-0001-7378-8917

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) wysenka@ukr.net

РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА В XVI–XVII СТОЛІТТЯХ

У статті висвітлено, що процес вдосконалення засобів збройної боротьби безпосередньо впливає на розвиток воєнного мистецтва. Доведено, що визначено основні чинники, які впливають на вдосконалення воєнного мистецтва у війнах з участю українського козацтва. Обґрунтовано, що в XVI–XVII століттях метою війн було присвоєння матеріальних цінностей та контроль території. Констатовано, що дослідження розвитку воєнного мистецтва у ході боротьби з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.) є важливою складовою для досягнення мети збройного протистояння. Доведено, що розвиток воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII столітті має особливості.

Мета статті – проаналізувати вплив чинників на розвиток воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII ст.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. Методологія дослідження базується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел.

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-історичних друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Наукова новизна: проаналізовано особливості розвитку воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII ст.

Висновки. 1. Військове мистецтво українського війська XVI–XVII століть розвивалося в залежності від економічної, соціальної і політичної структури суспільства. 2. Процес вдосконалення засобів збройної боротьби безпосередньо впливає на розвиток воєнного мистецтва. 3. Дослідження розвитку воєнного мистецтва у ході боротьби українського козацтва з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.) є важливою складовою для досягнення мети збройного протистояння. 4. Розвиток воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII столітті має особливості: була створена якісно нова армія; вдосконалені принципи комплектування, навчання та виховання; покращилося технічне оснащення; вдосконалена тактика, стратегія, організаційна структура; форма організації українського війська була високо рухомою, маневровою, керованою, водночас, була військово-самостійною в процесі ведення бойових дій.

Ключові слова: козацтво, українське військо, розвиток воєнного мистецтва, особливості розвитку воєнного мистецтва.

Nataliia MAKOHONCHUK,

orcid.org/0000-0001-7378-8917

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Psychology, Pedagogics and Social-Economic Disciplines Department

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

(Khmelnytskyi, Ukraine) wysenka@ukr.net

DEVELOPMENT OF THE MILITARY ART OF THE UKRAINIAN ARMY IN THE XVI–XVII CENTURIES

The article highlights that the process of improving the means of armed struggle directly affects the development of military art. It is proven that the main factors influencing the improvement of military art in wars with the participation of the Ukrainian Cossacks have been identified. It is substantiated that in the 16th–16th centuries the goal of wars was the appropriation of material values and control of territory. It is stated that the study of the development of military art during the struggle against the Turkish-Tatar expansion and during the national liberation war led by Bohdan Khmelnytsky (1648–1654) is an important component for achieving the goal of armed confrontation. It is proven that the development of military art of the Ukrainian army in the 16th–16th centuries has its own characteristics.

The purpose of the article is to analyze the influence of factors on the development of military art of the Ukrainian army in the 16th–16th centuries.

The procedure of theoretical and methodological research. The research methodology is based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources.

The research was carried out using general scientific methods (study, analysis and generalization of reference information, review of scientific and historical printed and online sources), as well as systematization and generalization.

Scientific novelty: the features of the development of the military art of the Ukrainian army in the 16th–16th centuries are analyzed.

Conclusions. 1. The military art of the Ukrainian army in the 16th–16th centuries developed depending on the economic, social and political structure of society. 2. The process of improving the means of armed struggle directly affects the development of military art. 3. Research into the development of military art during the struggle of the Ukrainian Cossacks against the Turkish-Tatar expansion and during the national liberation war led by Bohdan Khmelnytsky (1648–1654) is an important component for achieving the goal of armed confrontation. 4. The development of the military art of the Ukrainian army in the 16th–16th centuries has its own characteristics: a qualitatively new army was created; the principles of recruitment, training and education were improved; technical equipment improved; tactics, strategy, organizational structure were improved; the form of organization of the Ukrainian army was highly mobile, maneuverable, controllable, and at the same time, it was militarily independent in the process of conducting hostilities.

Key words: Cossacks, Ukrainian army, development of military art, features of the development of military art.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема дослідження розвитку воєнного мистецтва в XVI–XVII ст. у ході боротьби з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.) є важливою для досягнення мети збройного протиборства тобто війни. В цей період метою війни було присвоєння матеріальних цінностей, а також контроль території. Проте, соціальний розвиток та технічний прогрес потребували вдосконалення засобів збройної боротьби. Цей факт безпосередньо впливав на розвиток воєнного мистецтва.

Сучасна історіографія з історії війн визначає стереотипи та ідеологічні штампи, що мають відношення як до проблем дотичних до української історії, так й до історії майже всіх війн того періоду. Дослідники часто не звертають увагу на специфіку логістики, озброєння, центрів його виробництва, а також технічних характеристик. Ще однією з важливих проблем, на яку необхідно звертати увагу в процесі вивчення розвитку воєнного мистецтва взагалі, та в ході боротьби з турецько-татарською експансією і під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.) зокрема, є дослідження складу та озброєння українського війська, яке брало активну участь у війнах в складі військ Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австрійської та Австро-Угорської імперії та ін. Ці аспекти також потребують більш глибокого вивчення.

Недостатньо вивченими вважаємо проблеми визначення основних чинників, що впливають на вивчення розвитку воєнного мистецтва взагалі, та в ході боротьби з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.), зокрема.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць та літературних дже-

рел, дає можливість прослідкувати вплив основних чинників на розвиток воєнного мистецтва в XVI–XVII ст. українського війська у ході боротьби з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.).

Особливості розвитку воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII ст. проаналізовано в наукових розвідках багатьох вітчизняних вчених (Пугач та ін., 2021; Веденєєв та ін., 2017) та ін.

Е. Luttwak констатує, що військова тактика українського козацького війська передбачала маневр та складну систему додаткових заходів. Наприклад, військових дій «лавою» (Luttwak, 2002).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними частинами загальної проблеми вважаємо той факт, що XVII ст. характеризується розвитком засобів збройного протиборства, проте існує необхідність аналізу зародження та розвитку більш сучасного процесу створення угруповань українських військ.

Мета статті – проаналізувати вплив чинників на розвиток воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII ст.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. *Методологія дослідження* базується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел.

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-історичних друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Наукова новизна: проаналізовано особливості розвитку воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У минулому розвиток воєнного мистецтва в ході

боротьби з турецько-татарською експансією й під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр., в порівнянні з сучасними характеристиками, мав на озброєнні зброю з мінімальною дальністю ураження. Щодо бойових дій, то вони відбувалися на доволі обмежених територіях. Часто кожна битва мала назву. Назва битви, характеризувала місцевість, де вона відбувалася.

Сама назва «козак» була запозичена із тюркського середовища, де «кай-сак» означало «легков'ючний», тобто легкоозброєний вершник (Пугач & Таран & Гончар та ін., 2017).

З другої половини XVI ст. у багатьох державах створюються постійні армії. Для європейських країн комплектування війська відбувалося найманцями. З'являються добре навчені постійні армії. Оснащені вони були вогнепальною зброєю та мали централізоване постачання військ. З другої половини XVI ст. розширюються стратегічні можливості воюючих воюючих військ з обох сторін. У цей період армії, що воювали стають більш численними, а бойові дії ведуться одночасно в різних напрямках воєнних дій. Маємо звернути увагу на той факт, що стратегія дозволяла змінювати план війни. Водночас, стратегія була тісно пов'язана з метою воєнних дій та визначала мету ведення окремих боїв в період війни. Проте, самі війни не мали рішучого характеру та були затяжними. З кінця XVII ст. змінився характер воєнних дій. Дослідники проблеми зазначають, що маневр на театрі воєнних дій став не засобом для розгрому противника, а метою. Науковці стверджують, що з кінця XVII ст. війну можна було виграти вмілим маневруванням тилами та комунікаціями противника, а не шляхом нанесених втрат противнику в битвах. Козацьке військо використовувало одну з ключових здатностей на війні – здатність заскочити зненацька, обдурити противника, перехитрувати. Ще за часів Стародавньої Греції у військовому мистецтві цінувалася «хитромудрість» як риса притаманна війську. Взагалі, українськими військами того періоду часто застосовувалося вміння якісно уникати зіткнення з противником для збереження сил і подальшого їх ефективного використання в битвах. Е. Luttwak обґрунтовує також той факт, що військова тактика українського війська передбачала як маневр, так і складну систему додаткових заходів. Наприклад, військових дій «лавою». Українські козаки часто застосовували і вдосконалювали цю тактику (Luttwak, 2002).

В українському воєнному мистецтві та історії війн наголошується на нечисленності військ та

озброєнні зброєю з мінімальною дальністю ураження. Територія, де велися бойові дії була обмеженою (Історія війн і воєнного мистецтва (стратегія і оперативне мистецтво), 2003).

В історії українського війська виокремлено деякі передумови успішності військових дій. Констатовано, що успішність війни не можлива без якісної розвідки. Розвідування планів ворога мало допомогти сформувати, як уявлення про дії противника, так і обґрунтовані контр-заходи. Українське військо часто, щоб уникнути оточення, приймають рішення прориватися непомітно, йти навпростець через ліси, із форсуванням річок. У такий спосіб вдавалося заплутати військо противника та, водночас, ускладнити переслідування козацького війська. Вступати у військові битви великими групами війська українське козацтво практикувало вкрай рідко. Це парадоксальна логіка на війні. Проте, вона приводила до кращого результату, ніж бої з противником (Пугач та ін., 2021: 72–80).

Українське козацьке військо вміло уникати зіткнення з військом противника для збереження сил. Це неодноразово застосовувалося українськими військами. Зазначимо, що така тактика передбачала, водночас, і маневр, і складну систему додаткових заходів. Українські козаки часто діяли в бою «лавою». Ще одним важливим аспектом військового мистецтва науковці вважають принцип «гнучкості» в ході війни. Зокрема «гнучкість» допомагала у пристосуванні до воєнних викликів. А це дозволяло неодноразово отримати перевагу українського козацького війська порівняно з іншими. Д. Задунайський наголошував на присутності «хитрощів та стратегем в українському воєнному мистецтві» (Задунайський, 2024: 168–174).

Для більш зрозумілої картини українського воєнного мистецтва XVI–початку XVIII ст. необхідно висвітлити боротьбу українського козацтва з турецько-татарською експансією (Зубов & Момот, 2021: 51–54). Тому, що однією з причин виникнення козацтва та українського козацького війська і була турецько-татарська експансія, яка ставила під загрозу існування українців як народу. Ситуація ускладнювалася тим, що Україна ще не мала власної державності. У 1475 р. Туреччина захопила генуезькі колонії на Північному узбережжі Чорного моря. У 1478 р. Кримське ханство було вимушене визнати свій васалітет від Туреччини. Активізуються до грабінницькі набіги на українські землі. Результатом цього Україна втратила близько 2,5 млн. чол. (полонені та вбиті). Українське козацтво в цей час стає живим муром від нападів як татар, так і турок. Історичні джерела доводять, що для своєчасного виявлення війська

татар або турків, попередження про наближення цього війська, запорожські козаки разом з мешканцями міст і сіл створили прикордонну службу. Була створена мережа форпостів (вздовж русла Дніпра та по Запорізьких землях). Це були редути, житло для козаків та стайні для коней. Необхідно згадати для розвитку воєнного мистецтва використання «бекетів». В. Пугач з співав. зазначає, що ними були почергові роз'їзди, що висилалися для ведення розвідки. В межах даного дослідження необхідно згадати й «про «фігури» – піраміди з просмолених бочок, які підпальовалися і сигналізували про наближення ворога». Вони зводилися козаками біля кожного форпосту на підвищених місцях. Розвиток воєнного мистецтва зміцнювало сили українських козаків та дозволяло відбивати турецькі та татарські напади (Пугач та ін., 2021: 73).

Українське козацьке військо спроможне було розгортати наступ на землі Османської імперії та Кримського ханства. Це були сухопутні походи з початку XVI ст., що в подальшому стали регулярними (у ході яких козаками руйнувалися татарські та турецькі міста й фортеці, захоплювалися значна здобич, визволялися бранці). Окремо маємо визнати значимість морських походів на Чорне море, які розпочато запорожцями з середини XVI ст. В основному українське козацьке військо використовувало чайки. Це були невеликі судна, що мали «приблизно 20 м довжини з 10–16 веслами та вітрилами. З обох кінців чайки прилаштовувалися стерна, що підвищувало маневрові якості чайок». В'язанки очерету, що кріпилися до бортів чайок дозволяло їм добре триматися на плаву в будь-яку погоду. «На озброєнні кожна чайка мала 4–6 фальконетів (гармат дрібного калібру) та вміщувала близько 50–70 козаків. Кожен з них мав дві рушниці, шаблю, 5–7 фунтів пороху, свинець та ін. Під час морських походів впроваджувалася сувора військова дисципліна» (Пугач та ін., 2021: 74).

В. Пугач, С. Корольов, О. Петрук доводять, що наприкінці XVI – на початку XVII стст. флот українських козаків зріс до кількох сотень одиниць. Цими морськими походами козаки мстили турецько-татарським загарбникам за їх розбійницькі напади на українські землі, що в той час було необхідним. Наприклад, у 1606 р. українські козаки захопили турецьку фортецю Варну. Турки вважали її неприступною. В цей же період козаки спалили передмістя Килії та Акермана. Ними захоплено на морі 10 турецьких галер з вантажем. При цьому козацький великий морський загін практично без втрат повернувся до дому. На початку XVII ст. (1608 р.) великий загін козаків висадився

під Перекопом. Українські козаки розбили півторатисячний загін яничар та увірвалися до міста. Цей факт дозволив забрати козакам всі гармати та визволити декілька сот бранців. Маємо звернути увагу також на захоплення Синопа козацькими чайками на чолі з Петром Сагайдачним (1614 р., 40 козацьких чайок). Цей великий загін долає Чорне море та спалює всю турецьку флотилію. Флотилія знаходилася у гавані та не змогла вийти в море.

Сагайдачний (Конашевич) Петро (рік нар. не від. – 1622), український гетьман, видатний військовий, політичний, культурний та громадський діяч (Пугач та ін., 2021: 74).

На чолі з П. Сагайдачним у 1615 р. 4 тис. козаків на 80-ти чайках спалили передмістя та порт Стамбулу. Турецька флотилія змогла наздогнати чайки козаків біля Очакова. Проте, на очах гарнізону Очакова, українським козацтвом галери противника було спалено. П. Сагайдачний блискуче проводив морські операції. Під його проводом українські козаки захопили Кафу (один з найбільших невольничих ринків того часу) і визволили тисячі полонених. Після цієї події козацький флот знов зруйнував передмістя Стамбулу та водночас захопив порт Трапезунд. В цей час міжнародне становище Речі Посполитої погіршилося. Навесні 1621 року уряд Речі Посполитої звернувся за допомогою до військової верхівки українських козаків (через нечисленність польського війська) виступити проти 160-тисячної турецької армії при 260 гарматах, що була підтримана 60-тисячним військом татар, яке рушило на українські землі. Українському козацькому війську за цю підтримку було обіцяно розширення їх привілеїв зразу після битви. На чолі з гетьманом П. Сагайдачним Козацька рада відрядила на допомогу 40-тисячний загін козаків. Важливо те, що центральним пунктом військових дій стала фортеця м. Хотина. В цій фортеці поляки організували доволі масштабну оборону. З 1 вересня бої тривали до початку жовтня. Козаки стояли табором, атаки турецького війська тривали постійно. Українські козаки використовували тактику постійних вилазок. Як правило, вночі. Втрати турецького війська приблизно 80 тис. чол., але фортеці взяти вони не змогли. було підписано Перемир'я на користь Речі Посполитої було підписано 9 жовтня, але обіцяного розширення козацьких привілеїв польський уряд не виконав (Пугач та ін., 2021: 75).

Коротко розглянемо розвиток воєнного мистецтва у ході національно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Це війна (1648–1654 рр.) за визволення

України від національного гноблення з боку польських магнатів і шляхт, а також від феодального, релігійного, соціального гноблення. Головною рушійною силою війни 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького було українське козацтво (Пугач та ін., 2021: 78).

Польща була сильним противником. Боротьба з якою потребувала створення чисельного українського війська. Потужна українська козацька армія була грозою для польських магнатів й шляхти. З середини 40-х років XVII ст. у Запорізькій Січі активно налагоджувалося виробництво зброї та боєприпасів. В цей час в українських козаків на озброєнні була вже своя власна польова артилерія. Проте основну масу українських козацьких військ становила піхота. В. Пугач зі співавторів констатує, що «кавалерія, особливо на початку війни, була дуже малочисельною». Саме тому це потребувало від Б. Хмельницького залучення до козацького війська кінних загонів кримських татар за домовленістю. «Хмельницький Богдан-Зіновій (1595–1657), гетьман війська запорізького (1648–1657), керівник національно-визвольної війни українського народу (1648–1654), засновник Козацько-гетьманської держави» (Пугач та ін., 2021: 134).

Д. Веденєєв, О. Гавриленко, С. Кубицький зі співавторів характеризуючи еволюцію воєнного мистецтва зазначали, що однією з необхідних складових військових дій було постачання українських військ провіантом. Як правило за рахунок конфіскації продуктів у маєтках польських магнатів і шляхти. Провіантом часто були і трофеї, а також продукти закупували у населення. Вітчизняні науковці доводять, що «під час швидкого маршу Б. Хмельницький забороняв військам брати обоз. Найбільш яскраво воєнне мистецтво українського війська проявилось у битвах при Жовтих Водах та під Корсунем (1648 р.), де вони здобули блискавичну перемогу над військом Речі Посполитої. У результаті цих перемог була звільнена більша частина території України. Навесні 1648 року польські пани зосередили в районі Черкас 30-тисячне військо. Зі складу цього війська було сформовано два загони, які мали придушити осередок повстання – Запорізьку Січ» (Веденєєв та ін., 2017).

Загін полковника Барабаша (6 тис.), «який складався з реєстрових козаків та німецької найманої піхоти, отримав завдання спуститися вниз Дніпром і біля фортеці Кодак об'єднатися з загonom польського війська С. Потоцького, який пересувався туди з Черкас сухоходом». Б. Хмельницький до підходу військ ворога спрямував назустріч йому свої війська та зміг «розгромити ворога частинами».

А це вже одна з складових воєнного мистецтва, яка використовувалася вкрай рідко. Наслідком цього маневру був «перехід реєстрових козаків на бік українського війська та знищення ними німецьких найманців». До 6 травня 1648 р. противник досяг урочища Княжий Байрак, де українська «козацька піхота завчасно обладнала завали та вирила рови». Результатом цієї битви під Жовтими Водами була блискавична перемога над польським військом українських козацьких військ (Історія війн та збройних конфліктів в Україні, 2004: 198). В цей період успішно був виконаний українськими військами *«складний тактичний маневр – охоплення противника з флангів і вихід у його тил»*. Це зумовило отримання блискавичної перемоги над польським військом (Пугач та ін., 2021: 79).

Ще одним з важливих маневрів українського війська після перемоги біля Жовтих Вод вітчизняні науковці вважають здійснення стрімких маршів. Одним з таких маршів можна назвати марш до Корсуня. Польська шляхта мала там сильну позицію. Для них бої мали відбутися як оборонні. Проте, Б. Хмельницький примусив польське військо залишити їх вигідні позиції. (За допомогою маневрів та вдалої дезінформації). Ввівши противника в оману, Б. Хмельницький наказав 6-тисячному загону М. Кривоноса влаштувати засідку у Крутій Балці. Це приблизно у 15 кілометрах на північний захід від Корсуня. Внаслідок цих вдалих дій українських козаків військо польської шляхти вирішують відступити без бою. Військо поляків було оточено та повністю розгромлено біля Крутої Балки засадним загonom та головними силами Б. Хмельницького.

Важливим результатом розвитку засобів збройної боротьби в період XVI–XVII ст. було використання як холодної зброї, так і в більшій кількості вогнепальної. Це стало вирішальним фактором, який визначив способи ведення бойових дій, організації армій та отримання перемог в битвах (Відейко та ін., 2016: 204).

Тарас Батюк вважає, що недостатньо вивченими є військові успіхи гетьмана Петра Сагайдачного як полководця, зокрема здобуття Кафи (Батюк, 2005: 4–13), а також Московський похід 1618 р., який був вершиною діяльності гетьмана П. Сагайдачного, як полководця.

О. Зубов, Д. Момот констатують, що в період XVI–XVII ст. великим досягненням стратегічного мистецтва вважався не розгром війська противника, а захоплення певних ділянок його території без вирішальної битви та втрат власного війська. Посилення маневрової стратегії стороною, що оборонялася, будувала оборонні фортеці з сильними

гарнізонами. Обов'язковим вважалося мати матеріальні запаси в оборонних фортецях. Все це разом не дозволяло війську, що наступало, проникнути за лінію ворожих фортець та премогти (Історія війн і воєнного мистецтва (стратегія і оперативне мистецтво), 2003; Зубов & Момот, 2021: 51–54).

М. Відейко з співавт. вважає, що в результаті Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. українському народові на деякий час вдалося побудувати свою незалежну державу. Це приваблювало союзників та дозволяло уникнути боротьби на декількох фронтах (Відейко та ін., 2016: 189).

Ще одним з основних чинників розвитку воєнного мистецтва у XVI–XVII ст. у тактиці ведення бойових дій були здобутки європейського воєнного мистецтва. «Все це ставить ще одне важливе завдання необхідності перегляду більшості усталених поглядів і висновків, а також перевірку і корегування досліджень попередників. Останнє особливо актуальне для української тематики» (Проблеми історії війн і військового мистецтва, 2019: 5).

З усіх складових воєнного мистецтва найбільших змін зазнала тактика. Найбільш повчальними прикладами у цій сфері є війни українського козацького війська (Пугач та ін., 2021).

Висновки. 1. Військове мистецтво українського війська XVI–XVII століть розвивалося в залежності від економічної, соціальної і політичної структури суспільства. 2. Процес вдосконалення засобів збройної боротьби безпосередньо впливає на розвиток воєнного мистецтва. 3. Дослідження розвитку воєнного мистецтва у ході боротьби українського козацтва з турецько-татарською експансією та під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.) є важливою складовою для досягнення мети збройного протистояння. 4. Розвиток воєнного мистецтва українського війська в XVI–XVII столітті має особливості: була створена якісно нова армія; вдосконалені принципи комплектування, навчання та виховання; покращилося технічне оснащення; вдосконалена тактика, стратегія, організаційна структура; форма організації українського війська була високо рухомою, маневровою, керованою, водночас була військово самостійною в процесі ведення бойових дій.

Подальшими перспективами наукових розвідок вважаємо процес вивчення тактики ведення бойових дій з використанням здобутків європейського воєнного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюк Т. Взяття Кафи в 1616 р. у світлі новознайдених джерел. Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Вип. 16. Дрогобич. 2005. С. 4–13.
2. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: у 2-х ч. Ч.1. / Д.В. Веденєєв, О.А. Гавриленко, С.О. Кубицький та ін. Київ: Нац. Акад. СБУ. 2017. 276 с.
3. Задунайський Д. Від практики до теорії: принципи українського воєнного мистецтва 1917–1918 рр. у працях генерала Всеволода Петріва. Сіверянський літопис. 2024. № 5. С. 168–174. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/514>.
4. Зубов О.Я., Момот Д.С. Історія зародження та розвитку оперативного розгортання, як процесу створення угруповань військ (сил) з найдавніших часів до початку XX століття. The scientific heritage. № 64 (2021). С. 51–54.
5. Історія війн і воєнного мистецтва (стратегія і оперативне мистецтво). Авторський колектив. Київ: НАОУ. 2003. 328 с.
6. Історія війн та військового мистецтва (у тому числі історія українського війська). Ч. I. З війн стародавнього світу до другої світової війни: навч. посіб. / В.В. Пугач, С.С. Корольов, Петрук О.В. та ін. Харків: БЮІ НЮУ ім. Я. Мудрого. 2021. 136 с.
7. Історія війн та військового мистецтва (у тому числі історія українського війська): навч. посіб. / В.В. Пугач, І.А. Таран, А.В. Гончар та ін. Харків: ХНУПС. 2017. 52 с.
8. Історія війн та збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник. Київ: Вид-во гуманітарної літератури. 2004. 517 с.
9. Історія українського війська. / М. Відейко, А. Галушка, В. Лободаєв, М. Майоров, Я. Примаченко, А. Руккас, Є. Синиця, О. Сокирко та ін. ; Під заг. ред. В. Павлова. Громадський просвітницький проєкт «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт». Харків. 2016. 416 с.
10. Проблеми історії війн і військового мистецтва. Вип. 2. / За ред. Л.В. Войтовича. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. 2019. 252 с.
11. Luttwak E. (2002). Strategy: The logic of war and peace, revised and enlarged edition. Belknap press: An Imprint of Harvard University Press. 320 p.

REFERENCES

1. Batiuk T. (2005) Vziattia Kafy v 1616 r. u svitli novoznaidenykh dzherel. [The capture of Kafa in 1616 in the light of newly discovered sources] Problemy humanitarnykh nauk. Naukovi zapysky DDP. Drohobych, 16. 4–13 [in Ukrainian].
2. Evoliutsiia voiennoho mystetstva (2017): [The evolution of martial arts]: navch. posib. [tutorial]: u 2-kh ch. Ch. 1. / D.V. Vedeniev, O.A. Havrylenko, S.O. Kubytskyi ta in. Kyiv: Nats. Akad. SBU. 276 [in Ukrainian].

3. Zadunaiskyi D. (2024) Vid praktyky do teorii: pryntsyipy ukrainskoho voiennoho mystetstva 1917–1918 rr. u pratsiakh henerala Vsevoloda Petryva. [From practice to theory: principles of Ukrainian military art of 1917–1918 in the works of General Vsevolod Petriv]. Siverianskyi litopys. 5. 168-174. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/514> (data zvernennia: 19.09.2025) [in Ukrainian].
4. Zubov O.Ya., Momot D.S. (2021) Istoriiia zarodzhennia ta rozvytku operatyvnoho rozghortannia, yak protsesu stvorennia uhrupuvan viisk (syl) z naidavnishykh chasiv do pochatku XX stolittia. [The history of the emergence and development of operational deployment as a process of creating groups of troops (forces) from ancient times to the beginning of the 20th century]. The scientific heritage. 64 (2021). 51-54 [in Ukrainian].
5. Istoriiia viin i voiennoho mystetstva (stratehiia i operatyvne mystetstvo). (2003) [History of wars and military art (strategy and operational art)]. Avtorskyi kolektyv. [Author's team]. Kyiv: NAOU. 328 [in Ukrainian].
6. Istoriiia viin ta viiskovoho mystetstva (u tomu chysli istoriiia ukrainskoho viiska) (2021). [History of wars and military art (including the history of the Ukrainian army)]. Ch. I. Z viin starodavnoho svitu do druhoi svitovoi viiny: [From the wars of the ancient world to the Second World War]: navch. posib. [tutorial]. / V.V. Puhach, S.S. Korolov, Petruk O.V. ta in. Kharkiv: VUuI NIuU im. Ya. Mudroho. 136 [in Ukrainian].
7. Istoriiia viin ta viiskovoho mystetstva (u tomu chysli istoriiia ukrainskoho viiska). (2017): [History of wars and military art (including the history of the Ukrainian army)]: posib. [tutorial]. / V.V. Puhach, I.A. Taran, A.V. Honchar ta in. Kharkiv: KhNUPS. 52 [in Ukrainian].
8. Istoriiia viin ta zbroinykh konfliktiv v Ukraini (2004). [History of wars and armed conflicts in Ukraine]. Entsyklopedychnyi dovidnyk. [Encyclopedic reference book]. Kyiv: Vyd-vo humanitarnoi literatury. 517 [in Ukrainian].
9. Istoriiia ukrainskoho viiska (2016). [History of the Ukrainian army]. / M. Videiko, A. Halushka, V. Lobodaiev, M. Maiorov, Ya. Prymachenko, A. Rukkas, Ye. Synytsia, O. Sokyрко ta in. ; Pid zah. red. V. Pavlova. Hromadskyi prosvitnytskyi proiekt «LIKBE3. Istorychnyi front». Kharkiv. 416 [in Ukrainian].
10. Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva. (2019) [Problems of the history of wars and military art]. / Za red. L.V. Voitovycha. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka, Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk im. hetmana P. Sahaidachnoho. 2. 252 [in Ukrainian].
11. Luttwak E. (2002) Strategy: The logic of war and peace, revised and enlarged edition. Belknap press: An Imprint of Harvard University Press. 320

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025